

A pedagógusok autonómiája napjaink iskolai gyakorlatában

Kotschy Beáta
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

A vizsgálat célja, módszere, a minta

Az elmúlt évtized oktatáspolitikai harcaiban központi szerepe volt a pedagógusok autonómiáját erősítő jogi feltételek megteremtésének. Az 1985-ös oktatási törvénnyel megkezdődött a már legális keretek kiépítése, de a társadalmi környezet ellenhatásai nem engedték, hogy a pedagógiai gyakorlat valós tartalommal töltse meg ezeket. 1987-ben az Országos Pedagógiai Intézetben (*Szabó*, 1988) majd Zánkán (*Orosz*, 1988) megrendezett konferenciákon a résztvevők megfogalmazták azokat a hiányosságokat, amelyek a neveléstudomány, a pedagógusok és a társadalmi-gazdasági élet oldaláról nehezítik a jogilag már lehetséges részleges önállóság kiépülését. Napjainkra a körülmények nagy mértékben megváltoztak. Az 1993. évi oktatási törvény olyan társadalmi környezetben biztosítja az iskolai autonómia jogi feltételeit, amely a demokrácia intézményrendszerének kiépítését és a demokratikus átalakulást tűzte ki célul a gazdasági és társadalmi lét minden területén. Időszerű tehát ismét megvizsgálni, mi a pedagógusok véleménye ma az iskolai autonómiáról, egyéni szabadságukról, illetve adottak-e a feltételek a jogi garanciák realizálására, az iskolai önállóság megteremtésére. A vizsgálat célja az volt, hogy négy kérdéskörben

- a döntéshozatalban való részvétel,
- az önállóság korlátai,
- a rendszeres ellenőrzéshez való viszony,
- a gyermekek, a szülők és a társadalmi érdekek elfogadása

terén felmérje a pedagógusok helyzetét és véleményét, s ezáltal képet kapjon arról, hogy milyen területeken van szükség segítségnyújtásra és a feltételek javítására a pedagógusok autonómiájának megteremtéséhez.

A vizsgálatban 9 iskola 98 pedagógusa vett részt. Bár számukat tekintve igen szűk réteget képviselnek csak a pedagógus társadalomnak, végzettség, életkor, iskola és településtípus szempontjából elég heterogének ahhoz, hogy a válaszokból kirajzolódó eredményeket valós tendenciákként értékeljük.

1. táblázat. A válaszolók jellemzői

Válaszolók száma	98
nő	85
férfi	13
általános iskolai tanító, tanár	58
középiskolai tanár	40
budapesti	48
vidéki- városi	46
vidéki- falusi	4
<5 éve tanít	11
5 – 20 éve tanít	67
>20 éve tanít	20
Részt vett kutatásban vagy kísérletben	33

Az adatgyűjtés kérdőív segítségével történt, egyrészt nyitott kérdéseket tartalmazott, másrészt állításokat, melyek igazságértékét öt fokú skálán kellett jelölni. Ezek az állítások tartalmilag szorosan összefüggtek a nyitott kérdésekkel. Funkciójuk az volt, hogy közvetett módon kiegészítsék az azokra kapott válaszokat, illetve segítsék az értékelésüket.

Eredmények

A döntéshozatalról

Az első kérdéskör arra kívánt feleletet kapni, hogy a pedagógusok munkájának melyek azok a területei, ahol személyes döntési joguk van, ahol részben önállóan dönthetnek, s ahol csak a végrehajtás a feladatuk. Az eredményeket a 2. táblázat tartalmazza.

2. táblázat. A pedagógusok önállósága (n=88)

Tevékenység	Teljes önállóság (%)	Részleges önállóság (%)	Végrehajtás
tanórai munka	85	–	–
értékelés	41	24	–
szelekció	–	–	11
nevelési feladatok, osztályfőnöki munka	31	30	–
tanórán kívüli programok	30	15	–
tankönyvtanesszövegválasztás	29	37	–
tanmenet készítés	15	35	–
tehetséggondozás, felzárkóztatás	15	7	–
továbbképzésen, kísérletben való részvétel	13	8	6
kapcsolattartás a szülőkkel	10	4	5
tanterv választás, készítés	–	24	30
az iskolai élet rendjének biztosítása	–	14	32
adminisztráció	–	–	38

A válaszok alapján a döntésekben való részvétel három szint között a következőképpen oszlik meg:

- A teljes önállóság egyértelműen a módszertani szabadságban és a tanórai történetekben érhető tetten.
- A tanárok nagy része részt vesz minden olyan döntésben, amely az iskolai oktató-nevelő munkára vonatkozik.
- Kivételt képez a tanulók felvétele és osztályokba sorolása (szelekció).

A válaszok tanulmányozása során néhány „kérdés” is megfogalmazható:

- Miért közös munka eredménye a tanmenet a válaszolók 35%-ánál?
- Miért nem vesz részt a pedagógusok 32%-a az iskola rendjének (SZMSZ, házirend, munkaterv, tantárgyfelosztás, órarend) kialakításában?
- Hogyan értelmezhető a csak „végrehajtói szerep” a szülőkkel való kapcsolattartás vagy a továbbképzéseken való részvétel esetén?

Az önállóság korlátairól

A következő kérdéskör a korlátozottság érzésére és azokra a tényezőkre vonatkozott, amelyek gátolják a pedagógusokat az önálló, kreatív munkavégzésben. Az autonómia szempontjából ebben a kérdésben a szubjektív megítélésnek döntő szerepe van, hisz ezen alapul a szabadság és önállóság élményének megélése vagy éppen hiánya. A nyitott kérdésre adott válaszok alapján a 3. táblázat a korlátozó tényezők relatív gyakoriságát és azokat az átlagértékeket (és rangsorukat) tartalmazza, amelyek a korlátozás mértékét jelzik.

Az eredmények azt mutatják, hogy a pedagógusok 1/4-e teljesen szabadnak érzi magát, semmi sem korlátozza abban, hogy önállóan végezhesse munkáját.

3. táblázat. *A pedagógiai munkát korlátozó tényezők (n=80)*

Korlátozó tényezők	relatív gyakoriság	x (értékek 1-5-ig)
rossz gazdasági helyzet	50	3,77 (3)
pedagógiai munka sajátosságai	40	3,46 (5)
pedagógus saját korlátai	36	3,08 (9-10)
központi előírások vagy hiányuk	24	3,65 (4)
iskolai vezetői	22	3,12 (8)
gyermekek	19	3,08 (9-10)
felsőbb szervek (szakmai is)	13	3,22 (7)
iskolai élet rendje	10	3,86 (2)

A korlátozó tényezők között leggyakrabban (50%) a szűkös anyagi feltételeket említették, mert ebből következik, hogy drágák a tankönyvek, rossz az iskolák felszereltsége, hiányoznak a szakmai folyóiratok és a megélhetésért iskolán kívüli munkát kell vállalni.

Komoly gondot okoz (40%) a túlterheltség, az időhiány, az előírt óraszám is. Szubjektíven azok a korlátok a legnehezebben elviselhetők, amelyek az iskolai élet rendjéből következnek (munkaterv, házirend, órarend, adminisztráció).

Külön ki kell emelni, hogy a válaszadók több mint 1/3-a érzi felkészületlennek magát a feladatok önálló ellátására és igényel rendszeres továbbképzést, tapasztalatcserét és több időt az önképzésre. Az elmondottak értékeléséhez fontos adalék, hogy a pedagógusok egyes rétegeinek összehasonlításánál szignifikáns különbség mutatkozott a korlátozottság mértékében a kísérletben, kutatásban résztvevők és azok között, akiknek még nincs ilyen tapasztalatuk. A gyakorlat nyelvére lefordítva ez azt is jelentheti, hogy az a tanár érzi magát inkább szabadnak, aki elfogadja az adott körülményeket és nem akar változtatni rajtuk, de annak, aki valami újba kezd, leküzdendő akadályok nehezítik a munkáját.

Ellentmondásossá válik a kép akkor is, ha a 3. táblázat eredményeit összevetjük a 4. táblázat adataival, amelyek a korlátozással összefüggésbe hozható indirekt, néha provokatív állításokat, a pedagógusok véleményét tükröző átlagértékeket (az 1–5-ig terjedő skálán az 1=egyáltalán nem igaz), és a szórások összehasonlíthatósága érdekében a relatív szórást (variációs együtthatót) tartalmazza.

A válaszolók egyértelműen elutasítottak minden olyan állítást, amely a pedagógiai feladatok nehézségeire, a szakmai tudás hiányosságaira vagy a kollégák lelkiismeretlen munkavégzésére vonatkozott (1–5. állítás). Túlzott érzékenységre utal, hogy a kérdőív „Megjegyzések” rovatában többen adtak hangot felháborodásuknak, hogy egyáltalán belekerülhettek a kérdőívbe ilyen „sértő” állítások.

Az önállóság hiányára utaló 6. és 7. sor magas átlagértékei szintén megkérdőjelezik a későbbiekben ismertetett (6. táblázat) „mindenben a pedagógus döntsön” vélemény átgondoltságát. Egyedül az anyagi feltételekkel kapcsolatos vélemény (8–9) erősíti meg a nyitott kérdésekre adott válaszokat.

A rendszeres ellenőrzésről

A harmadik kérdéscsoport a pedagógusok munkájának rendszeres ellenőrzésével kapcsolatos véleményeket gyűjtötte össze, s kiegészítő információkat kért az ellenőrzés területeire, módszereire, az „ellenőr” személyére vonatkozóan.

Az 5. táblázat adatainak tanúsága szerint a pedagógusok többségének szüksége van a külső szakmai megerősítésre, ami a kezdők esetében a hibák korrigálását segíti, míg a gyakorlattal rendelkező kollégáknál a motiváltságot és a helyes önértékelést segíti. Néhányan úgy vélik, hogy az objektív minősítéshez is feltétlen szükség van a rendszeres ellenőrzésre.

4. táblázat. A szabadság korlátai (n=98)

Kérdés	x	V
1. A megnövekedett pedagógiai szabadság olyan nagy felelősséggel jár, amit a pedagógus nem vállalhat magára.	2,08	57
2. Kevés a szakmai tudásom ahhoz, hogy egy-egy feladatot körültekintően és hatékonyan meg tudjak oldani.	1,93	57
3. A pedagógus munkája bonyolultsága miatt leginkább a sötétben való tapogatózásra hasonlít.	1,72	61
4. A pedagógusok visszaélnék a szabadsággal.	1,86	46
5. A pedagógusok kevés időt fordítanak az órákra való felkészülésre.	3,55	39
6. Számomra az a jó, ha világosan megmondják, milyen célokat kell elérnem, mik a feladataim, s rábízják, hogyan érem el, oldom meg azokat.	3,55	39
7. Szeretem állandóan magam mellett érezni az igazgatóm és kollégáim segítő támogatását.	3,88	30
8. A jelenlegi tárgyi feltételek mellett nem lehet alkotó munkát végezni.	2,59	49
9. A színvonalas, kreatív pedagógiai munka feltétele a magasabb fizetés.	2,97	48

A rendszeres kontroll fegyelmező erejében mindössze a válaszolók 8%-a hisz, s ezzel összhangban van az elutasítás indokai között a tanárok lelkiismeretére való utalás is.

Az ellenőrzés feladatát végzővel szemben a legfontosabb kíváncsi, hogy jó szakember legyen. Ehhez képest másodlagos kérdés, hogy az iskola vezetője, szakmai munkaközösségvezető vagy külső szakember az illető. Az ellenőrzés legelfogadottabb módszere az óralátogatás és az azt követő megbeszélés. A teljesítménymérést és a vizsgákat egyelőre csak a pedagógusok 1/5-e tartja az ellenőrzés (és ezzel együtt a folyamat-szabályozás?) elégséges eszközének. Ez némileg ellentmond azoknak az elvárásoknak, melyek a kimeneti szabályozással kapcsolatban az utóbbi idők vitáiban megfogalmazódtak.

5. táblázat. A pedagógus munkájának ellenőrzése és értékelése (n=89)

Szükséges: (a válaszolók %-ában)		84	Az ellenőrzés területei	
Indokok	Megerősítés, motiválás	61	oktató (nevelő) munka	99
	segítségnyújtás	24	munkafegyelem, adminisztráció	15
	fegyelmezés	8	Az ellenőrzés módszerei	
	önértékelés	6	óralátogatások és megbeszélések	82
	minősítés	6	szakmai beszélgetések	23
	egységesség biztosítása	6	teljesítménymérések-vizsgák	21
Nem szükséges		16	dokumentumok vizsgálata	15
Indokok	A pedagógus saját lelkiismerete ellenőrzi	60	információszerzés	
			szülőktől	5
	diákoktól	3		
	elégséges a kimeneti szabályzás	20	Ki ellenőrizzen?	
	nincs megfelelő módszer	20	Mindegy, csak jó szakember legyen	45
zavarja a munkát	7	igazgató és helyettese	62	
felesleges	7	munkaközösség-vezető	46	
			kollégák	13
			külső szakember	10
			szülők	3

A gyermekek, a szülők és a társadalom érdekeiről

Ebben a problémakörben a nyitott kérdés azt vizsgálta, hogy kinek a döntési jogát ismerik el a pedagógusok, és ez a pedagógiai tevékenység mely területére vonatkozik.

6. táblázat. Döntéshozók a közoktatásban

Kinek van döntési joga?	(a válaszolók %-ában)	(Milyen területre terjed ki?)
csak a pedagógusnak	36	
központi szerveknek	20	NAT, kerettanterv, tanév rendje
szülőknek	19	világnézeti nevelés, pályaválasztás, tanórán kívüli programok
iskola vezetőinek	13	iskolaprofil kialakítása, szelekció, munkarend
igazgatónak	12	munkaügyi, pénzügyi, személyzeti, diákokkal és szülőkkel kérdések
tantestületnek	10	az összes tanulót érintő kérdések, fegyelmi
fenntartónak	7	pénzügyi kérdések, iskolastruktúra változtatása
külső speciális szakembereknek	6	gyámügyi, orvosi, pszichológiai problémák
munkaközösség	4	tanmenetkészítés, tankönyvválasztás
diákönkormányzatnak	4	tanításon kívüli programok

Az eredmények szerint a válaszolók 64%-a elfogadja, hogy az iskola nem kizárólagosan a tanárok elképzelése szerint működik. Azt a 36%-ot, aki minden döntést a pedagógusok kezébe adna, inkább a múltbéli sérelmek, a még mindig élő kiszolgáltatottság és bizalmatlanság érzése motiválja. „Mindenben a pedagógusoknak, a gyakorló pedagógusoknak kell dönteniük, akik gyermekközelségben vannak, és nem íróasztal mellett dolgoznak!”

7. táblázat. A szülők befolyása a pedagógus munkájára (n=98)

Kérdés	x	V
1. Elsősorban az adott társadalom és gazdaság igényei határozzák meg, milyen gyereket nevelünk.	2,92	44
2. A pedagógusnak olyanná kell nevelnie a gyermeket, amilyenné a szülő akarja.	1,85	51
3. Elsősorban a pedagógus tudja, hogy milyen irányba lehet nevelni tanítványait.	3,38	31
4. A pedagógust csak saját lelkiismerete és felelőssége korlátozza döntéseiben.	3,13	43
5. A tanulók véleménye alapvetően befolyásolja a pedagógusok döntéseit.	2,92	34
6. A gyermek életútjáért a szülő a felelős.	3,51	28
7. A szülők kérései, információi, tanácsai nagy segítséget jelentenek a pedagógus munkájában.	3,8	26
8. A szülők véleménye a pedagógus munkájáról elfogult és szakszerűtlen.	2,72	36
9. Elgondolásaimat azért nem tudom megvalósítani, mert eltérnek a szülők elvárásaitól.	1,68	64
10. A tanárok nem szeretik, ha a szülők, gyerekek beleszólnak döntéseikbe, mivel a felelősséget nem tudják megosztani velük.	2,66	41

Erősen csökkent a központi szervek és a fenntartók döntéshozói szerepe. Ebben a törvény szellemével a pedagógusok véleménye szinte teljesen megegyezik. Az igazgató és helyetteseihez hatásköre és ezzel együtt a felelőssége túlságosan hangsúlyozott.

Szükséges lenne megvizsgálni, hogy az intézményvezető munkáltatói feladatköre és egyéni felelőssége hogyan befolyásolja (illetve gátolja) az iskola belső demokratizmusának kialakulását. A válaszadók a világnézeti nevelés megválasztásán és a pályaválasztáson kívül mindössze a tanulmányi kirándulások anyagi kereteinek eldöntését bíznák a szülőkre, illetve néhány, a családi nevelésből adódó probléma megoldását (például dohányzás, durva beszéd). Ezeket az adatokat megerősítik a 7. táblázatban összefoglalt értékelések is, melyek az állítások igazságtartalmáról kialakított véleményeket tükrözik.

A válaszolók a gyermek életútjáért alapvetően a szülőt teszik felelőssé (6), s nyomatékkel hangsúlyozzák, hogy a szülők kérései, információi segítséget jelentenek az iskolai nevelőmunkában (7). Véleményük szerint ugyanakkor elsősorban a pedagógus tudja, milyenné kell nevelnie a gyermeket, s ebből a szempontból a szülői akaratnak szinte semmilyen szerepe sincs (2–3). Inkább elfogadják a társadalom és gazdaság igényeit a célok meghatározásában (1).

Következtetések

Összegezve a kérdőívre adott válaszokat és a belőlük nyert információkat a pedagógusok szabadságáról, jelenlegi önállóságukról, az alábbi következtetések vonhatók le:

1. A pedagógusok általában szabadnak érzik magukat, önálló, kreatív munkájukat főként az anyagi források szűkössége és ennek következményei (magas óraszám és tanulócsoporthétszám, gyenge tárgyi felszereltség) korlátozzák.
2. Elfogadják a központi irányítás és a fenntartók törvényben meghatározott jogait az iskola munkájával kapcsolatos döntésekben. Nem érzik, hogy ezek veszélyeztetnék autonómiájukat.
3. Bizonytalanok a tanár-szülő kapcsolatra vonatkozó elképzeléseik. Az iskola még nem kellőképpen nyitott a szülői társadalom felé, nem oldódnak a több évtizedes beidegződések, érzelmi szembeállítások.
4. Az iskola belső rendjére még mindig a hierarchikus felépítés jellemző, a demokratizálódás jelei alig-alig mutatkoznak.
5. A pedagógusok egy részére még ma is a túlzott érzékenység, sebezhetőség, a külső, „laikus” beavatkozástól való félelem jellemző, s ez alapvetően megnehezíti az autonómia belső feltételrendszerének kialakulását.

Bár a vizsgálatban résztvevők kis száma széleskörű általánosításokat nem tesz lehetővé, az elmondottak alapján megfogalmazható, hogy az elkövetkezendő időszakban az oktatáspolitikai után a pedagógusképzés és továbbképzés feladata lesz elsősorban a pedagógusok autonómiájának segítése. Lehetővé kell tenni számukra a biztonságot nyújtó szak tudás megszerzését, ki kell fejleszteni bennük azokat a készségeket és képességeket, amelyek a helyes önértékeléshez, az egészséges önfogadáshoz, a döntési folyamatokban való részvételhez szükségesek. Így válhatnak olyan autonóm személyiségekké, akiknek gondolkodása és magatartása példaként szolgálhat a neveltjeik, a felnövekvő nemzedék számára.

Irodalom

- Orosz Sándor (1988): *Pedagógiai szabadság – napjaink iskolai gyakorlata*. Veszprém. MPI.
Szabó Judit (1988): A tanári önállóság és a tanterv. *Tantervelméleti füzetek*, OPI. 20.